

Magdalena Żabowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Jan Tokarski

1. Biogram

Urodził się 24 marca 1909 roku w Ortelu Królewskim, w województwie lubelskim, w powiecie bialskim. Zmarł 16 stycznia 1982 roku w Warszawie. Polonista, uczeń W. Doroszewskiego. Studiował na KUL (magisterium w 1937 roku pod kierunkiem W. Kuraszkiewicza), następnie na UW ukończył Studium Pedagogiczne (1939). W czasie wojny prowadził tajne nauczanie, działał w organizacji konspiracyjnej KPN–Zryw. Po wojnie organizował szkolnictwo na Lubelszczyźnie, następnie pracował w Katedrze Językoznawstwa KUL, od 1948 roku był asystentem w Katedrze Języka Polskiego UW. Doktorat uzyskał w 1951 roku na podstawie pracy „Gwara Serpelic” (promotorem był W. Doroszewski). W 1955 roku nadano mu tytuł docenta, a w 1972 roku tytuł profesora nadzwyczajnego. Na UW był zatrudniony w Instytucie Języka Polskiego do emerytury w 1979 roku. Wykładał także w WSP w Kielcach (1971–1977).

Początkowo zajmował się dialektologią (rozwinął wprowadzoną przez W. Doroszewskiego metodę ilościową w badaniu gwar, którą stosował do opisu ich ewolucji (1964)), potem leksykologią i leksykografią (przede wszystkim w kontekście powstających w latach 50. i 60. XX wieku słowników języka polskiego), fleksją (1951a, 1973), a także metodyką nauczania języka polskiego. Jego prace miały wpływ na rozwój polskiej lingwistyki kwantytatywnej (Sambor 1982). Fakty językowe ujmował J.T. w perspektywie dynamicznej (1952a).

2. Fleksja paradygmatyczna

J.T. przedstawił nową klasyfikację czasowników na podstawie ich cech morfologicznych (grup tematowych) (1951a), a także zweryfikował podział deklinacyjny rzeczowników (zastosował podział według form przypadkowych) (1973). Klasę czasowników wyróżniał na podstawie kryterium fleksyjnego wraz z uwzględnieniem ich pochodności słotwórczej (Dróżdź-Łuszczczyk, Zaron 2010). Do kategorii czasownika włączył imiesłowy i gerundia, a do przymiotnika – regularnie tworzone przysłówki jako ich formy fleksyjne (por. „przysłówki fleksyjne” vs. „syntaktyczne”) (1949) (por. na ten temat: Bogusławski 1992). Był prekursorem

paradygmatyki fleksyjnej (Laskowski 2012), rozwijanej potem w postaci słowników gramatycznych (Saloni 2001, SGJP), a także algorytmów analizy fleksyjnej (zob. Saloni 2010).

3. Składnia

W opisie składni J.T. uwzględniał relacje wewnątrzjęzykowe w strukturze wypowiedzenia. Np. wielość funkcji *aby* ujmował jako sygnalizowanie „ciągu operatywnego”; opisywał relacje między zdaniem głównym i pobocznym, z uwzględnieniem szyku elementów składowych (w czym widział zmianę ujęcia, sposobu patrzenia, naświetleń) oraz kontekstu leksykalnego („czasowników o treści operatywnej”) w różnych użyciach, w tym z negacją (1951bc). Odróżniał wyrażanie za pomocą elementów języka „stosunków międzypojęciowych” i „dynamicznego powiązania funkcjonalnego” (1951c). Fleksję, szyk elementów w zdaniu oraz wyrazy pomocnicze uznawał za „technologię mowy”, „sposoby techniczne dokonywania syntezy i analizy mownej” (1949). Wyrazy pomocnicze traktował jako elementy konstrukcyjne, będące „wiązaniami czysto technicznymi zdania” (1951), np. w spójniku *a* wskazał zarówno funkcje wiążące, jak i zabarwienie semantyczne, a różne kontekstowo funkcje *a* (przeciwstawianie, zestawianie i uzupełnianie) sprowadził do jednej funkcji zestawnej (1951).

4. Leksykologia

Analizy teoretyczne słownictwa rozwijał na podstawie materiałowych prac słownikowych. Opisywał teorię wyrazu (por. wyraz paradygmatyczny i syntagmatyczny, tekstem paradygmatyczny i syntagmatyczny), problem polisemii (wyróżniał polisemię pojęciową i leksykalną, subiektywną, potencjalną i aktualną, zob. 1963) i homonimii (zob. J.T., Kania 1984). Nowych możliwości w opisie słownictwa upatrywał w analizie łączliwości wyrażen (postulował wprowadzenie „ekologii lingwistycznej” jako działu językoznawstwa badającego „środowiska wyrazowe” (1969), a także zastosowanie metod kwantytatywnych (1971)). Uwzględnianie łączliwości miało znaleźć zastosowanie w przekładzie automatycznym (zob. Kowalski 1983).

J.T. podejmował także problem stosunku słowotwórstwa i leksyki (i szerzej: słownika i gramatyki), uważał, że „żywotne typy słowotwórcze” powinny być wyłączone z rejestracji w słowniku, np. *anty-*, *arcy-*, *bez-*, *-izm*, *-ątko*, i przedstawione w postaci „aneksu słowotwórczego” (1952b). Odróżniał frazeologię hasłową (np. *brać na kiel*) od znaczeniowej (*broczyć krwią/juchą/posoką/farbą*). Do opisu słownictwa włączał również „barwę”, związaną z nacechowaniem emocjonalnym wyrazów, por. *usta* i *gęba* (J.T., Kania 1984). Słownictwo w ujęciu J.T. obejmuje różnego rodzaju „leksemy” (wyraz, morfem, połączenie wielowyrazowe); opis słownictwa wymaga uwzględniania związków między wyrażeniami w perspektywie formalnej i znaczeniowej (1952b).

5. Leksykografia

J.T. brał udział w przygotowaniu kilku słowników, zwłaszcza *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego – był członkiem Kolegium Redakcyjnego i autorem haseł (zaimkowych, przysłówkowych, spójnikowych, przyimkowych, partykułowych oraz wyrazów

wieloznacznych o bogatej frazeologii). Na potrzeby słownika opracował ponadto fleksję rzeczownika i czasownika w postaci tabel odmiany (zob. Saloni 1983), a także koncepcję powiązania opisu leksyki z opisem gramatyki (Saloni 2010). W artykułach metaleksykograficznych wskazywał na podstawowe problemy związane z opracowywaniem słowników (1952).

J.T. współpracował z Instytutem Maszyn Matematycznych UW, dążył do stworzenia algorytmu dla automatycznego przetwarzania tekstów, przede wszystkim w perspektywie translologicznej (w „Poradniku Językowym” opublikował cykl 12 artykułów „Fleksja polska, jej opis w świetle mechanizacji w urządzeniu przekładowym” (1961–1964); 1961, 1968, 1972).

→ CZASOWNIK, FLEKSJA, KATEGORIE GRAMATYCZNE CZASOWNIKA, MONOSEMIA I POLISEMIA, PRZYSŁÓWEK, RZECZOWNIK, SŁOWOTWÓRSTWO
→ WITOLD DOROSZEWSKI

Najważniejsze publikacje

- J.T. 1949. „O kategorii przysłówka (Refleksje teoretyczno-dydaktyczne)”. *Poradnik Językowy* 2: 14–20.
- J.T. 1951. „A ileż to kłopotu ... ze spójnikiem «a»”. *Poradnik Językowy* 2: 12–16.
- J.T. 1951a. *Czasowniki polskie: formy, typy, wyjątki. Słownik*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- J.T. 1951b. „O funkcjach spójnika «aby»”. *Poradnik Językowy* 8: 1–9.
- J.T. 1951c. „O funkcjach spójnika «aby» (dokończenie)”. *Poradnik Językowy* 9: 1–8.
- J.T. 1952a. „Dynamizm procesów językowych i metody jego badania”. *Poradnik Językowy* 8: 1–16.
- J.T. 1952b. „Podstawy naukowe nowego słownika języka polskiego”. *Poradnik Językowy* 4: 1–11.
- J.T. 1961. „Metody ilościowe w językoznawstwie wobec nowych perspektyw”. *Poradnik Językowy* 6: 241–253.
- J.T. 1963. „Polisemia wyrazów, niektóre jej aspekty i typy”. *Prace Filologiczne* 18: 131–144.
- J.T. 1964. *Gwara Serpelic*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- J.T. 1968. „Fleksja a automatyka”. *Slavia Occidentalis* 27: 275–283.
- J.T. 1969. „Łączliwość wyrazów a ich polisemia (Z zagadnień «ekologii leksykalnej»)”. *Prace Filologiczne* 19: 239–244.
- J.T. 1971. *Słownictwo (Teoria wyrazu)*. Warszawa: PZWS.
- J.T. 1972. „Dialog: człowiek – maszyna cyfrowa. Poszukiwanie wspólnego języka”. *Prace Filologiczne* 23: 183–185.
- J.T. 1973. *Fleksja polska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- J.T., i S. Kania. 1984. *Zarys leksykologii i leksykografii*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Literatura podmiotowa

- Bogusławski, A. 1992. *Two Essays on Inflection*. Warszawa: Energeia.
- Drózdź-Luszczczyk, K. 2018. „Wśród reguł i wyjątków. O pracach Jana Tokarskiego z zakresu fleksji”. W *MY z NICH* 3. *Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*, red. Z. Greń, K. Kleszczowa, i Z. Zaron. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, Pracownia Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej, 263–276.

- Drózdź-Łuszczczyk, K., i Z. Zaron. 2010. „Na marginesie rozważań Jana Tokarskiego o czasowniku”. *Studia Pragmalingwistyczne* 2: 27–35.
- Jaworski, M. 1979. „Działalność naukowa i dydaktyczna Profesora Jana Tokarskiego”. *Poradnik Językowy* 4: 149–153.
- Kowalski, W. 1983. „Zagadnienia leksykologiczne w pracach Jana Tokarskiego”. *Poradnik Językowy* 8: 477–482.
- Laskowski, R. 2012. „Fleksja języka polskiego po sześćdziesięciu latach”. W *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju (Materiały z sesji jubileuszowej Komitetu Językoznawstwa PAN)*, red. M. Grochowski. Warszawa: BEL Studio, 113–124.
- Podracki, J. 1982. „Prof. dr Jan Tokarski – językoznawca i dydaktyk”. *Prace Filologiczne* 31: 7–13.
- Podracki, J. 2010. „Z pogranicza metodyki i językoznawstwa. Inspiracje dydaktyczne i metodologiczne Profesora Jana Tokarskiego”. *Studia Pragmalingwistyczne* 2: 20–26.
- Preyzner, M. 1983. „Poglądy językoznawcze Profesora Jana Tokarskiego”. *Poradnik Językowy* 8: 468–473.
- Sambor, J. 1982. „Wkład Jana Tokarskiego do polskiej lingwistyki kwantytatywnej”. *Prace Filologiczne* 31: 15–19.
- Saloni, Z. 1983. „Wkład Jana Tokarskiego w «Słownik języka polskiego PAN»”. *Poradnik Językowy* 8: 483–487.
- Saloni, Z. 2001. *Czasownik polski. Odmiana. Słownik*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Saloni, Z. 2010. „Jan Tokarski – uczonec i nauczyciel”. *Studia Pragmalingwistyczne* 2: 13–19.
- SGJP – *Słownik gramatyczny języka polskiego*, red. M. Woliński, Z. Saloni, R. Wołosz, i in. [online] www.sgjp.pl.
- Skorupka, S. 1983. „Droga życiowa i naukowa Profesora Jana Tokarskiego”. *Poradnik Językowy* 8: 462–467.
- Wróblewski, J. 1983. „Uwagi o stylu prac Profesora Jana Tokarskiego”. *Poradnik Językowy* 8: 505–515.